

K otázce důvěry. Covid-19 jako inhibitor, či katalyzátor vztahu narátor-tazatel?¹ / A few thoughts on trust. COVID-19 as an inhibitor or a catalyst of the narrator-interviewer relationship?

Hana Bortlová-Vondráková

Abstrakt

Autorka se v článku zamýšlí nad proměnami dynamiky orálně-historického výzkumu, který dokončovala v době začínající pandemie covidu-19 na jaře 2020. V měsících tzv. první vlny pracovala s narátory na autorizacích původních transkriptů i rozhovorů určených pro knižní vydání. Poznatky, které v článku předkládá, se týkají převážně praktických otázek z oblasti aplikované etiky/profesní etiky. Věnuje se zejména rovině důvěry v orálně-historickém výzkumu a hodnotí, do jaké míry pandemické okolnosti tuto ze své podstaty velmi křehkou kvalitou či dimenzí orálně-historického výzkumu modifikovaly.

Abstract

In the article, the author reflects on the dynamics of oral-historical research, which she completed during the beginning of the COVID-19 pandemic in spring 2020. In the months of the so-called “first wave”, the author worked with narrators on authorizations of transcripts and of edited interviews intended for book publishing. The presented findings relate mainly to practical issues of applied ethics/professional ethics. The author focuses on the issue of trust and assesses the extent to which the circumstances of coronavirus pandemic have modified this inherently very fragile quality or dimension of oral-historical research.

Klíčová slova: Covid-19; orální historie; profesní/aplikovaná etika; autorizace transkriptů v orální historii; výzkum intelektuálních elit.

Key words: COVID-19 pandemic; oral history; professional/applied ethics; authorization of transcripts in oral history; research of intellectual elites.

¹ Tento článek vznikl v rámci řešení projektu „Problematika pracovních cest z Československa do zahraničí v letech 1945–1989“ (projekt č. GA ČR 19-09594S).

Once historians start to interview, they find themselves inevitably working with others (...) and a new set of skills is needed, including an understanding of human relationships.

Paul Thompson

Na následujících stránkách bych se ráda podělila o svoji zkušenost z výzkumu v době nástupu pandemie virové choroby covid-19 a pokusila se o osobní reflexi toho, jak pandemie modifikovala či modifikuje tak zásadní prvek orálně historického výzkumu a vztahu narátor–tazatel, jakým je *důvěra*. Především, že moje zamyšlení má spíše osobní a praktický ráz. Jakkoli to neznamená, že bych rezignovala na obvyklá kritéria (konceptní, heuristická, argumentační) kladená na odbornou orálně-historickou práci, dovoluji si využít tuto platformu mimo jiné k prezentaci svých subjektivních postřehů a soudů.²

Scenérie a vztahová východiska

V jaké fázi výzkumu jsem se s narátory nacházela, když propukla pandemie a začala platit antiepidemická opatření, a o jaké pamětníky šlo?

V roce 2019 jsme s několika kolegy z Ústavu pro soudobé dějiny zahájili výzkum zaměřený na dějiny služebního cestování. Zkoumali jsme, jak různé skupiny občanů, kteří učinili zkušenost se služební cestou z Československa do zahraničí před rokem 1989/1990, tuto zkušenost reflektovali, jak rozhodovací procesy a mechanismy spjaté s výjezdy fungovaly v různých společensko-politických či ekonomických prostředích a úrovních a jak se formovaly či ovlivňovaly strategie jednotlivých aktérů. Projekt vcelku přirozeně implikoval použití orální historie, třebaže náš výzkum pochopitelně nestojí výhradně na orální historii (v projektu jsme se přinejmenším stejnou měrou opírali o studium archivních pramenů, dobového tisku, dostupných ego-dokumentů a podobně).³

Skupina, kterou jsem v rámci projektu zkoumala, se vyznačovala několika specifiky, u nichž bude myslím užitečné se na chvíli zastavit. Jednalo o skupinu humanitních vědců s vysokou kvalifikovaností v oblasti svých expertíz a většinou s bohatými pedagogickými zkušenostmi. Reprezentovali různé humanitní obory – vedle lingvistiky byly ve skupině zastoupeny disciplíny jako literární věda, historie a kunsthistorie, politologie či antropologie. Vesměs se jednalo o odborníky a odbornice, kteří v letech 1959–1989 působili na československých univerzitách, pracovištích Československé akademie věd nebo v muzejní či galerijní sféře. V souboru, který čítá dvanáct narátorů a narátorek, převažují

² Příspěvek byl ve stručnější podobě přednesen na VII. mezinárodní konferenci České asociace orální historie COHA v únoru 2021.

³ V publikaci KRÁTKÁ, Lenka – MŮCKE, Pavel (eds.). *Za hranice služebně. Pracovní cesty z Československa do zahraničí v období 1945 až 1989*, Praha 2021 (v tisku), naleznou zájemci jak zastřešující studie o základních strukturách, procesech a mechanismech spjatých s pracovními cestami z Československa, tak specializované práce analyzující okolnosti výjezdů příslušníků konkrétních socio-profesních skupin (politických elit, sportovců, hudebníků či zaměstnanců v oblasti obchodu a dopravy).

v poměru 2:1 ženy; pokud jde o věkové složení, nejstarší narátor se narodil v roce 1936, nejmladší pamětnice je ročník 1957. Všichni narátoři tedy udělali zkušenost s akademickým provozem a s otázkou služebních cest do zahraničí před rokem 1989.

Pro úplné vykreslení „vztahových východisek“, které stály na počátku projektu, budíž řečeno, že některé pamětníky a pamětnice jsem znala z doby svého studijního mládí. V minulosti (přínejmenším patnáct let vzdálené), jsem se s nimi v různé míře setkávala v prostředí univerzity. Buď vyučovali předměty spadající do mého studijního kurikula, nebo jsem (spíše nárazově) navštěvovala jejich přednášky a semináře. Většina z nich si mě však z doby studií – dle svých slov – osobně nepamatovala.

Měla jsem tedy co do činění s příslušníky tzv. „intelektuálních elit“. Orálně-historický výzkum této skupiny se vyznačuje řadou úskalí a nástrah, kterými se v českých podmínkách zabýval zejména Jiří Hlaváček. Na některé jeho postřehy publikované v článku „Promarněné naděje“ bych v následující úvaze ráda navázala a prohloubila je kontextualizací do reality svého vlastního výzkumu.⁴

„Třetí trimestr“

V jaké fázi výzkumu jsem se s narátory na jaře 2020, v době, kdy byla aplikována první karanténní opatření a společnost vstoupila do nucené izolace, nacházela? Všechny rozhovory už byly natočeny a prakticky se všemi narátory jsme právě pracovali na jejich finálních autorizacích, a to jak transkriptů určených k uložení do audio-archivu našeho ústavu, tak redakčně upravených verzí určených pro knižní vydání. Nacházeli jsme se tedy v patrně nejobtížnější fázi výzkumu intelektuálních elit, kterou J. Hlaváček přílehlavě označuje jako „běh na dlouhou trať“. Osobně bych ji pojmenovala i expresivněji, snad s důrazem na gradaci těžkostí, jimiž se tato fáze vyznačuje, jako „třetí trimestr těhotenství“. Prakticky všichni moji narátoři si v informovaných souhlasech vyhradili právo do transkriptů pořízených rozhovorů zasahovat a v hojně míře toto své právo využívali. Až na výjimky odmítli pracovat se syrovými přepisy, jakkoli jsem je ujišťovala, že syrové přepisy nebudou nikde publikovány a že se jedná o vcelku užitečný metodologický postup, který je výhodný i pro narátora jako záruka toho, že přepis skutečně koresponduje se zvukovým záznamem. Bylo tedy nutné a časově velmi náročné upravit každý přepis do spisovné podoby, v níž jsem se snažila zachovat alespoň *gros* specifčnosti a spontánnosti vyjadřování narátora. Často však došlo nejen ke změně formy, což přičítám tomu, že vzhledem ke svým profesím tito narátoři velmi dbají na úroveň vystupování a vyjadřování, ale i obsahu. Nejčastěji narátoři odstraňovali pasáže o svém vztahu k ideologii panující v politice a ve společnosti před rokem 1989. To jsou orálním historikům dobře známé

⁴ HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.) *Na hranicích mezi minulostí a přítomností. Současné perspektivy orální historie*. Praha: Česká asociace orální historie, 2016. ISBN 978-80-7464-880-9, s. 109–122.

a de facto *klasické* případy. Leč k mému překvapení eliminovali i množství jiných osobních hodnotících soudů. Každý přepis tak byl autorizován průměrně třikrát. (Hovořím o své části výzkumu, tedy o narátorech-intelektuálech; u příslušníků jiných socio-profesních skupin, které jsme v rámci projektu zkoumali, vypadala situace jinak.) V některých případech pak skutečně zbyla jen „okleštěná kostra“ původní narace, kterou sice narátor či narátorka (a nakonec i já) akceptovali, ale původnímu autentickému vyprávění byla co do obsahu i formy již dosti vzdálená.

Fáze autorizace s narátory z řad tzv. intelektuálních elit je podle mě nejen „třetím trimestrem“ symbolického těhotenství či „během na dlouhou trať“, ale i „okamžikem pravdy“, kdy se ukazuje kvalita a hloubka důvěry, která mezi narátorem a tazatelem vznikla. Panuje-li mezi nimi důvěra, narátor leckdy „pusť“ do finální autorizace textu (určeného k publikaci) i takové pasáže či formulace, které teoreticky nabourávají jeho vlastní sebeprezentaci navenek. Věří-li narátor, že rozhovor měl smysl a to, co bylo v jeho rámci sděleno, rovněž (jinými slovy tazatelé důvěruje), tento aspekt *může* na pomyslných vahách převážit nad „pravdivý“ nebo zvyklostmi jeho či její prezentace vlastní osoby. Tím už se dostávám k meritů věci.

Give a little of yourself

S důvěrou mezi narátorem a tazatelem je to podle mých zkušeností obyčejně tak, že může zůstat do určité míry skrytá, zaobalená do zdvořilosti, taktnosti či formálnosti. Leccos může tazatel vycítit, často ale „nevidí za záclonu“ a neví s jistotou, jak to ten druhý „přesně má“. Pandemie covidu-19 podle mě tuto záclonku strhla. K čemu vlastně došlo? Figurativně řečeno nám pandemie (mně a mým narátorům) navodila situaci prodlouženého „post-interview“, kdy po rozhovoru tazatel bezodkladně neprchá domů, ale chvíli setrvává ve společnosti narátora a jak naznačuje či doporučuje například P. Thompson, *dává něco ze sebe* (*give a little of yourself*)⁵ a upevňuje či prohlubuje tak navázanou důvěru. Co tím mám na mysli? Šíření koronaviru a s ním související zavedená společenská opatření/omezení vnesla do našich životů tak velkou a náhlou změnu, že při telefonátech či videohovorech (jež jsem zamýšlela věnovat primárně autorizaci zredigovaných rozhovorů) nebylo možné nekomentovat okolní dění, nezaujmout k nové situaci stanovisko, *nedat víc ze sebe*. Tím pokračovala moje role tazatelky jako někoho, u koho narátor může hledat porozumění, někoho, kdo naplňuje narátorovu základní touhu a potřebu být vnímán. Myslím, že jsem skutečně měla povinnost dát narátorovi pocítit, že se ve mně (řečeno s Martinem Buberem) nějak odráží nejen jeho lidská existence, ale zejména nová situace jeho lidské existence a že se v této nejisté situaci lidstva vzájemně potvrzujeme.⁶ To vedlo

⁵ THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past. Oral History* (4th edition). Oxford – New York: Oxford University Press, 2017, s. 328–329.

⁶ BUBER, Martin. *Já a Ty* (přel. Jiří Navrátil). Olomouc: Votobia, 1995.

nepochybně k většímu sblížení s většinou skupiny. (Byly ale i opačné případy, ke kterým se ještě dostanu.)

V situaci „post-interview“ jsme pak setrvali ještě několik měsíců, kdy bylo nutné komunikaci s narátory udržovat, přiživovat a osvěžovat a v práci na autorizacích postupovat vpřed (upomínat, připomínat). Důležitou roli hrála okolnost, že narátoři získali na autorizace a zásahy do transkriptů poměrně dost času. Byla přerušena výuka (v tzv. první vlně narátoři ještě nepřešli hromadně na online výuku; studentům spíše zadávali texty ke studiu a konzultovali prostřednictvím e-mailů), zrušeny konference, plánované zahraniční pobyty, stejně jako veškeré kulturní aktivity nějakým způsobem spjaté s jejich odborným zaměřením či zájmem (kulaté stoly, vernisáže). Pokud se nestarali o vnučata, měli najednou *spoustu volného času*. V situaci prohlubujícího se distresu, který pandemie přinesla a jehož významnou složkou je absence vlivu na události, tedy bezmocnost,⁷ se transkript životního příběhu stal něčím, co naopak ovlivnit šlo, a mám dojem, že pro některé narátory se stala práce na autorizaci zdrojem naopak pozitivního, „hodného“ eustresu, kdy jedinec má možnost aktivně do událostí vstoupit a jejich chod ovlivnit.

Nešlo ale jen o úpravy či zásahy do textu. S částí narátorů jako kdyby nástup pandemie odstartoval „navazující“ výzkum, nebo přinejmenším jeho přípravnou fázi. Zaprvé narátoři cítili zvýšenou potřebu životního bilancování, a mě tak nějak přirozeně učinili příjemkyní svých úvah. Bilancování ve zvýšené míře vstupovalo do telefonátů či e-mailů, jejichž obsah byl původně ryze informační. Zadruhé si chtěli jednoduše postěžovat a „zanadávat“, nejčastěji na problémy s internetovým připojením (potažmo s nepříjemným pocitem naprosté závislosti na něm) a na zdravotní potíže, odkládané či neřešené kvůli obavám z návštěvy a možné nákazy ve zdravotnickém zařízení. Zatřetí jsem (u některých) zaregistrovala poměrně závažný podtón, totiž nevyřčenou obavu, že jejich život možná skončí dřív, než si ještě nedávno mysleli (je nutné si uvědomit, že objem tvrdých dat vypovídajících o povaze, chování a smrtnosti nového koronaviru byl v prvních týdnech a měsících šíření pandemie poměrně malý). Tento prvek pak příležitostně „migroval“, jak se domnívám, i do autorizací textů. Narátoři v některých pasážích náhle, a oproti původním transkriptům, *promluvili* upřímněji, méně stylizovaně nebo text nečekaně využili jako prostor pro otevřené vyrovnání se s vlastní minulostí.

V tomto kontextu došlo v mém vztahu s pamětníky také k napřímení ze své podstaty asymetrického vztahu narátor-tazatel. Pakliže jsem na začátku výzkumu pro některé narátory představovala především zástupkyni veřejné výzkumné instituce – Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. – vlivem sblížení v době pandemie tato „dramaturgie“ zřetelně ustoupila do pozadí. Vybavuji si email, v němž narátorka z počátečního oslovení „paní doktorko“ zcela volně

⁷ V tomto smyslu o ní hovoří např. psychiatr Cyril Hörschl. HÖRSCHL, Cyril. Covidový stres a duševní zdraví, *Vesmír*, roč. 100 (151), 2/2021, s. 71

a přirozeně přešla k oslovení „Haničko“ (a já zase k oslovení „paní Kateřino“), které nám už zůstalo.

Za procesem, který zde popisují, samozřejmě stála velká časová a emoční investice. Ta se v každém případě se vyplatila. Ponechám-li stranou lidský rozměr a budu-li hovořit ryze „pragmaticky“ s orientací na projektové výstupy, vyplatila se například v tom, že narátoři z této skupiny vcelku ochotně poskytli fotografie z osobních archivů a souhlasili s jejich použitím v knižním vydání rozhovorů. Právě fotografie přitom představují poměrně citlivý okamžik výzkumu a jejich poskytnutí, pokud k němu dojde, je nepochybně určitým „vysvědčením“ o navázané důvěře. Narátor vám půjčuje *klíče* k fragmentům života, které fotografie zachycují.

Příčiny obezřetnosti (nejen v době pandemie)

Nyní bych se chtěla věnovat situacím, kdy nástup pandemie prověřil vzájemnou důvěru, či lépe řečeno důvěru narátora k mé osobě, s výsledkem „nepříliš pevná“ nebo dokonce „podprůměrná“. U těchto narátorů (jednalo se přibližně o ¼ skupiny) karanténa fungovala spíše jako inhibitor důvěry. Dotyční se „stáhli do sebe“ a komunikace s nimi přešla do rezervovaného, věcného tónu. Naše „orální záležitosti“, jak se sami vyjádřili, odsunuli takzvaně na druhou kolej. Argumentovali nedostatkem času i jinými pádnými, lidsky zcela pochopitelnými důvody.⁸ Rovněž autorizace rozhovoru a péče, kterou jí věnovali, byla velmi rychlá až rázná. Text odeslali s prostým komentářem, že z jejich strany se jedná o definitivní verzi. (Toto sdělení v zásadě nepřipouštělo další námítky a naléhání; stanovisko dotyčných narátorů a narátorek bylo nutné akceptovat.)

Lze se jistě domnívat, že tito narátoři by za normálních okolností postupovali podobně a že pandemie určitý útlum důvěry pouze urychlila. Myslím si ale zároveň, že tito narátoři o mně jako o tazatelce pochybovali už ve fázi interview nebo dokonce pre-interview – a zde se patrně dotýkáme jednoho významného specifika výzkumu intelektuálních elit. Mohlo to být proto, že jsem při rozhovoru prokázala svoji nepřipravenost nebo jsem se *jevila* jako nepřipravená, jinými slovy nedokázala jsem „prodat“ svoje vědomosti tak, abych je ubezpečila, že se v jejich disciplíně orientuji. Oproti první skupině ke mně od začátku přistupovali obezřetněji, s určitou rezervovaností či formálností. Celospolečenská karanténa až pak, zdá se, zapůsobila jako vektor zrychlení této tendence, když potencovala jejich opatrnost.

Příčiny opatrnosti či obezřetnosti narátora přitom samozřejmě nemusí nutně souviset jen s osobou nebo osobností tazatele. Nejčastější a orálním historikům nejspíš dobře známé příčiny obav u narátorů jsou v zásadě dvě.

⁸ Přidrží-li se fotografií jako význačného a příznačného prvku v otázce důvěry k tazateli, jako důvody znemožňující či komplikující jejich poskytnutí narátoři nejčastěji uváděli nemožnost návštěvy příbuzných, v jejichž držení se rodinné album nachází, či probíhající rekonstrukci bytu.

Tou první je mimořádná popularita digitálního *storytellingu* v posledních letech. Vyprávění životního příběhu a osobní vyprávění jako takové je vystaveno ohromující nivelizační síle digitálních technologií a internetu. Když francouzský spisovatel Michel Houellebecq tvrdí, že dříve rozlišované zpravodajství, svědectví lidí a reportáže se dnes „slévá ve všeobecné podívané“,⁹ nejspíš tím „mluví z duše“ nejednomu z oslovených pamětníků, kteří poskytnutí rozhovoru odmítají a na závěr omluvných emailů připojují doušku, že „[vyprávění životního příběhu] jako kdyby v dnešní době ztrácelo kouzlo“.¹⁰ Rozhovory zaplavují mediální prostor, a to jak ten, který je určený široké veřejnosti, tak úzkoprofilové „expertní“ platformy. Ve druhém zmíněném případě navíc nezdědka dochází k tomu, že pracovní postupy některých badatelů, vydávajících svou práci za *oral history*, nezohledňují zásadní etická pravidla disciplíny. Není neobvyklé, že sdělení narátorů vytrhávají z kontextu rozhovoru, vulgarizují je či bulvarizují nebo s nimi jednoduše manipulují. Tím zásadně komplikují práci těm, kteří přicházejí po nich – takzvaně jim „hnojí terén“.¹¹

Druhá příčina tkví v přetrvávajícím antikomunistickém diskursu ve veřejném prostoru – narátoři se obávají negativního soudu své osoby a svých postojů či aktivit před rokem 1989 a rozhovor odmítají. Určitá obezřetnost, nejen výše popsané konkrétní obavy či celková skepse, každopádně stojí na počátku každého výzkumu. V některých případech zcela nevymizí nikdy, v jiných ano, dokáže-li tazatel na narátora dobře zapůsobit a dobře se u něj takzvaně „zapsat“.

„Lessons learned“

Vraťme se nyní zpátky k reflexi zkušeností z doby pandemie a pokusme se své poznatky přetavit do konkrétních ponaučení.

Do příprav na výzkum intelektuálních elit je podle mě žádoucí, ne-li nutné, investovat opravdu hodně času. Erudice tazatele stojí při práci s intelektuálními elitami snad vůbec na prvním místě. Je-li nedostatečná, nebo nedostatečně demonstrována, dochází u narátora k rychlému poklesu důvěry. Někdy může příprava překračovat naše aktuální časové možnosti (Paul Thompson doporučuje prostudovat čtyři až pět hlavních děl dotýčných, bez ohledu na to, jsou-li témata

⁹ „Sléváním“ jako jedním z důsledků postupné digitalizace prakticky všech oblastí života „západních bytostí“ se Houellebecq zabýval už počátkem 90. let (například) v textu *Genius Loci*. Česky jako součást sbírky HOUELLEBECQ, Michel. *Eseje* (přel. Alain Beguivin). Praha: Vyšehrad, 2020, s. 35–36 aj.

¹⁰ Emailová korespondence autorky.

¹¹ Taková situace nastala i ve zde popisovaném výzkumu, kdy jedna z narátorek rozhovor se mnou odmítla s poukazem na předchozí negativní zkušenost s „orálním historikem“. Jiná narátorka s podobnou zkušeností s rozhovorem nakonec sice souhlasila, ovšem musel se za mě osobně zaručit *gatekeeper*, jehož role v oslovování pamětníků byla klíčová. Po autorizaci transkriptu navíc požádala o dodatečný výmaz zvukového záznamu.

těžištěm interview),¹² i tak je ale základní znalost terminologie a současného stavu bádání v oblasti narátorova působení nejen „užitečná“, jde opravdu o klíčový faktor pro navázání vzájemné důvěry a respektu.

Druhým významným faktorem je podle mě tazatelův přístup k dotazování nebo formát dotazování, který v rozhovoru s „intelektuální elitou“ zvolí. Je-li tazatel v dotazování váhavý nebo příliš relaxovaný (což byl v popisovaném výzkumu možná i můj případ), narátor-intelektuál může kriticky „zbystřit“, jinými slovy zaujme rezervovanější, obezřetnější postoj. Jak naznačuje i Thompson, v tomto typu výzkumu se více osvědčuje formálnější, kontrolovanější přístup k dotazování. Narátoři z řad intelektuálních elit mají raději a lépe reagují na specifické otázky vyznačující se vysokou mírou informovanosti.¹³ I z vlastní zkušenosti spíše nemohu doporučit nedirektivní nebo ko-negociační formu rozhovoru (co-negotiated interview).

Pre-interview jako dobrý základ

Na základě své osobní zkušenosti z výzkumu se ztotožňuji s tvrzeními některých psychologů, že má-li vztah dobrý základ, v době krize zátěž ustojí.

U narátorů, kteří ve mě už ve fázi interview měli plnou důvěru, zafungovala pandemie a karanténa spíš jako pozitivní katalyzátor vztahu proto, že v rozhovorech se mnou spatřovali smysl a cítili se v nich od začátku dobře. Tazatelku vnímali jako připravenou a erudovanou, odnášeli si dobrý pocit z fáze pre-interview a cítili se dostatečně informovaní. Jakkoli byla vyjednávání o autorizacích náročná a trvala i několik měsíců, šlo o smysluplný proces, při němž se náš vztah prohloubil v míře, kterou nikdo z nás na začátku projektu nečekal.

Naopak u narátorů, jejichž pochybnosti jsem nedokázala v samém počátku rozptýlit, pandemie náš vztah inhibovala a vystavila mi spíše nelichotivé „vysvědčení“ vypovídající hlavně o tom, že jsem do rozhovoru vstupovala nedostatečně připravená nebo jsem špatně odhadla adekvátní formát dotazování. V době nástupu pandemie pak narátoři neviděli smysl v rozvíjení další komunikace se mnou a nebyli motivováni diskutovat se mnou o možných variantách a alternativách ve věci autorizace.

Myslím, že v oblasti vztahů zafungovala pandemie koronaviru podobně jako psychoterapie, která umožňuje sdělit si to podstatné za podstatně kratší dobu. Toto tvrzení lze vztáhnout i na vztahy mezi narátorem a tazatelem. Citát P. Thompsona o potřebě „měkkých dovedností“ historiků a historiček pracujících s pamětníky, který tento článek uvozuje, jako kdyby v pandemických podmínkách platil dvojnásob. Zcela zřetelně jsem mohla vidět, jak si u svých narátorů

¹² THOMPSON, Paul. *The Voice*, s. 309.

¹³ REEVES, Thomas. True Confessions. Interviewing Liberal Intellectuals. *Approaches, Oral History Review*, vol. 4/1976, s. 30. Cituje THOMPSON, Paul. *The Voice*, s. 310–311.

stojím v otázce důvěry a jakých výzkumnických „přešlapů“ nebo naopak „skvělých postupů“ jsem se ve vztahu k nim dopustila. I proto patří moje zkušenost z výzkumu v době pandemie k tomu nejnáročnějšímu, ale zároveň i nejpřínosnějšímu, s čím jsem se ve své dosavadní tazatelské trajektorii setkala.

Použité zdroje / References

BUBER, Martin. *Já a Ty* (přel. Jiří Navrátil). Olomouc: Votobia, 1995. ISBN 80-7198-042-0

Digitální sbírky Centra orální historie [online] Dostupné z URL: <https://digital-humanities.cz/db/digitalni-sbirky-centra-oralni-historie> [Cit. 2021-03-15]

HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.) *Na hranicích mezi minulostí a přítomností. Současné perspektivy orální historie*. Praha: Česká asociace orální historie, 2016. ISBN 978-80-7464-880-9, s. 109–122.

HÖRSCHL, Cyril. Covidový stres a duševní zdraví, *Vesmír*, roč. 100 (151), 2/2021, s. 71

HOUELLEBECQ, Michel. *Eseje* (přel. Alain Beguivin). Praha: Vyšehrad, 2020. ISBN 978-80-7601-345-2

KRÁTKÁ, Lenka – MÜCKE, Pavel (eds.). *Za hranice služebně. Pracovní cesty z Československa do zahraničí v období 1945 až 1989*. Praha: Karolinum, 2021 (v tisku)

THOMPSON, Paul – BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past. Oral History* (4th edition). Oxford – New York: Oxford University Press, 2017. ISBN 978-0-19-933546-6

O autorece

Mgr. Hana Bortlová-Vondráková Ph.D. působí jako výzkumná pracovnice v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Věnuje se orální historii, zejména ve vztahu k období takzvané normalizace a transformace. Badatelsky se zaměřuje také na sociální a kulturní aspekty československé zahraniční politiky ve dvacátém století.

E-mail: bortlova@usd.cas.cz